

Drie Joden die een markante rol speelden

In memoriam: Jehuda Aschkenasy, Hanna van Steegeren, Milo Anstadt

Dit jaar was ik aanwezig bij de begrafenis van drie personen die, ofschoon ze elkaar amper kenden, opmerkelijke kenmerken gemeen hadden. Ten eerste waren ze alle drie Joods, al werd één van hen begraven op een Joods kerkhof, de tweede op een christelijk kerkhof en de derde op een algemene begraafplaats. Ten tweede behoorden ze tot de generatie van de jaren twintig van de vorige eeuw, overlevenden van de Shoah dus. Ten derde zouden ze alle drie een markante rol spelen in de verhoudingen tussen Joden en christenen in Nederland.

Jehuda Aschkenazy.

JEHUDA ASCHKENASY

Rabbin Jehuda Aschkenasy (Bad Vudowa, 1923) was telg van een familie die vier eeuwen rabbijnen heeft voortgebracht. Tijdens de oorlog zat hij in het verzet, hij overleefde de Gestapogevangenis, Auschwitz en Buchenwald. Een herstel in Zwitserland werd gevolgd door emigratie naar de jonge staat Israël, waar hij een opleidingsinstituut voor jongens leidde.

Een ontmoeting met Henry van Praag en de latere Rabbin Jaap Soetendorp voerde Jehuda naar Nederland, waar hij les gaf aan het leerhuis in het Anne Frankhuis. Zijn leerlingenkring verbreedde zich en eind jaren zestig werd hij aangesteld als lector, later hoogleraar, aan de pas opgerichte Katholieke Theologische Universiteiten van Amsterdam en Utrecht.

Jehuda zou aan vele leerlingen les geven, vooral studenten uit protestantse en katholieke kringen. Rond hem hing de sfeer van Oost-Europees Jodendom, een vleugje chassidisme, gecombineerd met het *Aufklärungspathos* van de *Wissenschaft des Judentums* en de filosofie van Martin Buber. De confrontatie met de traditie volgde volgens hem de dynamiek van de ontmoeting.

Jehuda associeerde zich niet met een van de Joodse stromingen, ofschoon hij in zijn late levensjaren jaren betrokken lid was van de LJG en ook van hieruit zou worden begraven. Echt goed plaatsen kon je hem niet en dat maakte

hem ook zo toegankelijk voor leerlingen uit zeer diverse achtergronden.

Ondanks zijn deelname aan leerhuizen bewaarde hij afstand tot de institutionele vormen van de Joods-christelijke dialoog. Niettemin zou zijn bijdrage hier fundamenteel blijken. Allereerst door zijn deelname aan de baanbrekende Phoenix Pockets, toegankelijke maar theologisch hoogstaande Bijbelstudies met bijdragen van Joodse en christelijke geleerden. Hieruit kwam het initiatief voort om samen te laten schrijven aan handboeken over het Jodendom als bakermat van het christendom. Dat werd de prestigieuze reeks *Compendia Rerum Judaicarum ad Novum Testamentum*, momenteel uitgegeven door uitgeverij Brill, Leiden.

Jehuda Aschkenasy richtte in 1973 de Folkertsma Stichting (momenteel stichting Pardes) op, en later, met Eli Whitlau, het blad *Tenachon*. Hij zelf schreef echter amper en zou evenmin wetenschappelijke bijdragen leveren, zijn onderrecht vond mondeling plaats.

Zijn grote verdienste was dat hij grootheden als David Flusser en Shmuel Safrai naar Nederland haalde en zo leerlingen opleidde die actief zijn in wetenschap, in kerken, synagogen en samenleving. Sommigen daarvan nemen volop deel aan de Joods-christelijke dialoog, anderen hebben de lessen van Jehuda geïntegreerd in hun werk als pastores, leraren, televisie- en radiomakers, als juristen en hulpverleners.

Hanna Louk van Steegeren-Keizer.

HANNA KEIZER

Hanna Louk van Steegeren-Keizer, geboren Hanna Keizer (1925), groeide op als een Joods meisje in een gematigd religieus gezin en moest als jong meisje onderduiken in de oorlog. Zoals pas in haar laatste levensdagen bekend werd, ontkwam zij ternauwernood aan een razzia. Al tijdens de oorlog raakte zij in de ban van het gereformeerde geloof. Maar anders dan Joodse generatiegenoten die hun christelijke geloof Paulijns duiden als brug tussen Jodendom en christendom, zag Hanna Louk het problematische van die positie snel in. Dat belette haar niet om in de Kerk volop te strijden voor verzoening en het serieus nemen van het Jodendom. Zending onder Joden, lang een heet hangijzer in

de gereformeerde theologie, wees zij resoluut af. Dat gaf haar een opmerkelijke positie: zij zag zichzelf als Jodin en als overtuigd christen.

In de jaren zestig raakte zij betrokken bij de Joods-christelijke dialoog, waarvoor ze zich haar hele leven zou gaan inzetten. Van 1966 tot 1992 was zij lid van het Deputaatschap Kerk en Israël van de Gereformeerde Kerken. Een van de hoogtepunten waren de toespraken van de rabbijnen Rodriguez Pereira en Edward van Voolen tijdens de Gereformeerde Synode in 1986, mede door haar geïnstigeerd. Zij had een leidende rol in de veranderingen van de Gereformeerde Kerken jegens het Jodendom en het tot stand komen van artikel I in de kerkorde van de PKN dat rept van de 'onopgeefbare verbondenheid met Israël'. In 1995 verscheen een door haar geredigeerde studie waarin de geschiedenis van het Deputaatschap in kaart werd gebracht. Hanna Louk was vanaf het begin betrokken bij Nes Ammim en steunde de recente oprichting van een centrum voor Palestijns-Israëlische dialoog. Zeer onlangs is daar een nieuw gesprekscentrum naar haar vernoemd. Zij was medeoprichtster van de bijzondere leerstoel voor Joodse Studies aan de huidige PtHU en zette een succesvol leerhuis op in Heemstede dat 25 jaar strak door haar werd geleid. Tien jaar geleden vroeg ze mij om een les te geven en dat zou ik blijven doen tot het einde. Haar grondigheid en aanpak waren indrukwekkend.

Hanna Louk was altijd trots op haar Joodse afkomst en droeg die met verve uit. Niettemin hield ze vol dat een christelijke geloofsovertuiging daarmee verenigbaar moest zijn. Dat haar begrafenis door een dominee en een rabbijn werden geleid drukte het respect uit dat zij met die houding had verworven.

Milo Anstadt.

MILO ANSTADT

Mijn jongste dochter raakte als kind bevriend met een Joodse buurjongen. Tijdens het feest na diens Bar Mitsva ontmoette ik wederom Milo Anstadt (1920), die zijn overgrootvader bleek te zijn.

Anstadt was in Nederland bekend geworden als redacteur van *Vrij Nederland* en als televisiemaker, onder meer van de fameuze serie *De Bezetting* van Lou de Jong. We kenden elkaar al via het Polen-project, een uitwisselingsproject van de KRI.

Milo, een charmant, energiek mens en een bevlogen *self made* intellectueel, had weinig op met rabbijnen en religie. Joods zijn was voor hem een culturele en historische categorie. Hij was er trots op dat zijn ouders en hij deel uitmaakten van een meertalige cultuur, waarin Pools, Jiddisch,

Duits en Oekraïens naast elkaar bestonden. Die culturele diversiteit beschrijft hij in zijn autobiografische boek *Kind in Polen* (1982) en de essaybundel *Polen en Joden* (1989).

In beide boeken nuanceert hij krachtig het beeld van Polen als een antisemitisch land. Hij kritiseert beeldvorming die niet op historische feiten is gebaseerd; zo was Polen in de middeleeuwen juist een welkom toevluchtsoord voor Joden uit het Rijnland. Met name de scène in de documentaire *Shoah* van Claude Lanzmann (1986), waarin katholieke Polen als medeschuldig verschijnen omdat ze de moord op Joden als straf opvatten voor het doden van Christus, moet het bij hem ontgelden. Hij beroept zich op een publicatie van de Israëlische hoogleraar Shahak, die stelt dat mensen in extreme omstandigheden geneigd zijn de feiten te ontkennen en normaliteit te veinzen. Dat moet verklaren waarom Polen bijvoorbeeld naar de kermis gingen die grensde aan en uitkeek op het getto van Warschau, als aanklacht vereeuwigd in een befaamd gedicht van Czesław Miłosz.

Anstadt noteert verder dat religieuze rechtvaardiging van extreem geweld ook in de Bijbel voorkomt. Daarmee uit hij een diepgevoelde overtuiging: religiositeit leidt tot chauvinisme en is een achtergebleven manier van denken. Of hij met die veralgemenisering de problematiek doorgrondt blijft de vraag. De studies van de Pools-Amerikaanse historicus Jan Gross naar de Poolse pogrom op Joden in Jedwabne (juni 1941) laten een grimmiger beeld zien van katholiek antisemitisme op het platteland en Bijbelse geweldsteksten zijn zelden in stelling gebracht om geweld tegen niet-Joden te rechtvaardigen.

Die overtuiging hing wel samen met de intellectuele cultuur van de Joodse middenklasse waar hij uit voortkwam. Lwow, zijn geboortestad, was het centrum van het oostelijke deel van Polen, nu Oekraïne. In deze contreien had de *Bund*, de Joods-socialistische vakbond, veel aanhang.

Op zijn tiende levensjaar emigreerden Milo's ouders naar Nederland. Tijdens de oorlog zat hij in het verzet. Samen met zijn toenmalige vrouw en oudste dochter overleefde hij de oorlog, naar eigen zeggen met enig geluk.

Belangwekkend is Anstadts werk omdat het een type Jodendom laat zien dat minder aan het licht komt in de werken van I.B. Singer of Buber: seculier, aanhangers van *Bildung*, meertalig, multicultureel en Europees avant la lettre, bakermat van grootheden als Janusz Korczak, Ludwig Zamenhof, de bedenker van het Esperanto, of de dichter Julian Tuwim.

BRUGGEN SLAAN

Met deze drie bijzondere personen verdwijnt een generatie die na de oorlog een nieuw leven moest opbouwen en die probeerde bruggen te slaan en vooroordelen en misverstanden te bestrijden. Deze drie gezichten laten ons zien wat het kan betekenen Joods te zijn.

Jehuda Aschkenasy, mijn leraar, maakte duidelijk dat de Joodse visie op de mens humaan en religieus tegelijk is en teruggrijpt op wortels in Bijbel en Talmoed.

Milo Anstadt leerde dat Jodendom deel uitmaakt van de Europese geschiedenis en dat dit voldoende basis biedt voor een identiteit die culturele diversiteit insluit.

In Hanna Louk van Stegeren-Keizers leven staan christendom en Jodendom niet los van elkaar. Zij was zich daarbij bewust van de indringende theologische vragen die daarmee werden opgeroepen.

ERIC OTTENHEIJM